

YAŞLI VE HASTALAR İÇİN
BAKIM SİGORTASI

SOSYAL POLİTİKALAR
BAŞKANLIĞI
MART 2025

GİRİŞ

İlk olarak 1995 yılında Almanya'da uygulamaya konulan "bakım sigortası", sosyal güvenlik sistemi içerisinde yer alan ve bakıma muhtaç kişilerin ihtiyaç duydukları bakım hizmetlerini sağlamayı amaçlayan bir sigorta türüdür. Başka bir deyişle, bireylerin yaşlılık, engellilik veya başka nedenlerle bakıma muhtaç hale gelmeleri durumunda fiziksel, maddi ve manevi zararlarını karşılama garantisi sağlar. Almanya, Japonya ve bazı Avrupa ülkelerinde zorunlu ya da yarı zorunludur. Bu sigortanın temel amacı, yaşlıların günlük yaşam aktivitelerinde yardıma ihtiyaç duymaları halinde masrafları karşılayarak mali yüklerini hafifletmek ve bakım hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak ve bakıcı ailelerin yükünü hafifletmektir.

BAKIM İHTİYACININ ARTMASININ SEBEPLERİ

Günümüzde bakım ihtiyacının artışı, birkaç temel faktörden kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşlı nüfusun oranı hızla artarken, medikal ve teknolojik ilerlemeler sayesinde yaşam süresi uzamış, doğum oranlarının düşmesi ise yaşlı bireylerin sayısının artmasına neden olmuştur. Bu durum, özellikle sağlık, bakım ve rehabilitasyon hizmetlerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Demografik yapıdaki bu değişiklikler, ülkelerin sosyal güvenlik ve sağlık sistemlerine ciddi yükler getirmekte; Bakımı mümkün olan kişiler için gerekli hizmetlerin sağlanmasında köklü değişimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Nüfus yapısındaki bu değişiklikler, ülkelerin sosyal güvenlik ve sağlık sistemlerine ciddi yükler getirmekte; bakıma muhtaç kişiler için gerekli hizmetlerin sağlanmasında köklü değişimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Hızlı yaşlanma süreci, bakıma muhtaçlık riskini artırarak ekonomik büyüme ve sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, geleneksel aile yapısının değişmesi ve çocuk sayısının azalması, yaşlıların ve hastaların evde bakımının sürdürülebilmesi için gerekli destek sistemlerinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Aile üyelerinin bakım mükellefiyetini üstlen-

mekte zorlanmaları, kurumsal bakım hizmetlerine olan talebi artırmaktadır. Aynı zamanda, kronik hastalıkların ve engelliliğin yaygınlaşması, bireylerin sağlık hizmetlerine olan ihtiyacını artırarak profesyonel bakım hizmetlerine duyulan gereksinimi artırmaktadır. Tüm bu faktörler, günümüz toplumlarında bakım ihtiyacının artışı doğrudan etkileyen temel unsurlar olup, bu durumun çözümlüne yönelik sosyal güvenlik sistemlerinde ciddi reformların yapılmasını ve bakım sigortası modellerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bakım sigortası, yaşlılar ve hastalar için birkaç nedenden dolayı kritik öneme sahiptir:

Finansal Güvenlik Sağlama: Bakıma muhtaç yaşlı ve hastalar, sağlık bakımı ve günlük yaşam aktiviteleriyle ilgili önemli mali yüklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bakım sigortası, bu hizmetler için finansman sağlayarak bireylerin bu maliyetlerden korunmasına yardımcı olacaktır.

Erişim Sağlama: Bakım sigortası, bu kişilerin ihtiyaç duydukları sağlık ve bakım hizmetlerine erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu, özellikle tedavisi mümkün olmayan hastalıklarla veya yaşa bağlı rahatsızlıklarla mücadele eden kişiler için hayati önem taşıyacaktır.

Aile Yükünün Hafifletilmesi: Bakıma muhtaç kişilerin aile üyeleri genellikle bakım ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanabilmektedir. Bakım sigortası, aile üyelerinin daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olabilmeleri için bakım hizmetlerini karşılayarak aile üzerindeki mali ve duygusal yükü azaltacaktır.

Sosyal Destek ve Hedeflere Ulaşma: Gelişmiş sosyal güvenlik sistemlerinde yaşlılık ve hastalık sosyal bir sorun olarak kabul edilir. Bakıma muhtaçlık riskinin sosyal güvenlik sistemi içinde ele alınması, sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesine ve toplumda daha geniş bir sosyal yardım kültürü oluşturulmasına katkıda bulunur.

Sürdürülebilirlik: Nüfus yaşlandıkça ve bakım ihtiyacı arttıkça, bakım sigortası bu hizmetlerin

sürdürülebilir bir şekilde sağlanmasını mümkün kılmaktadır. Böylece tüm yaşlı ve hasta bireylerin gerekli bakım hizmetlerinden faydalanması hedeflenir.

Bu faktörler, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yaşlılar ve hastalar için bakım sigortasının önemini ortaya koymaktadır.

BAKIM SİGORTASININ KAPSAMI

Türkiye'de planlanan bakım sigortasından yararlanabilecek kişiler aşağıdaki grupları kapsamaktadır:

Yaşlılar: 65 yaş ve üzeri bireyler, yaşlanmaya bağlı olarak bakım ihtiyaçları ortaya çıkabileceği için bakım sigortasından yararlanma hakkına sahip olacaklardır.

Engelli Bireyler: Bedensel veya zihinsel engelli bireyler günlük yaşamlarını sürdürebilmek için bakım hizmetlerine ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle engelli bireyler bakım sigortası kapsamına alınmalıdır.

Kronik hastalar: Uzun süreli sağlık sorunları yaşayan ve bakıma muhtaç olan kronik hastalar da bakım sigortasından yararlanacak kişiler arasında yer alacaktır. Bu hastalar sağlık durumları nedeniyle düzenli bakım ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyarlar.

Bakıma Muhtaç Diğer Bireyler: Genel olarak, ister fiziksel ister ruhsal olsun, bakıma muhtaç tüm bireyler sigortadan yararlanabilmelidir. Bu durum bireylerin sağlık durumlarına, sosyal durumlarına ya da içinde buldukları koşullara göre değişiklik gösterebilir.

BAKIM SİGORTASI KAPSAMINDAKİ HİZMETLER

Bakım sigortası kapsamında sunulan hizmetler bakım ihtiyacına göre çeşitlendirilebilir. Özellikle bakım sigortası ile sağlanabilecek hizmetler aşağıdaki gibidir:

1. Evde Bakım Hizmetleri: Bakıma muhtaç bireylerin kendi evlerinde günlük yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan hijyen, beslenme ve

Akademik çevrelerde ve ilgili kamu kurumlarında, gelecekte uzun süreli bakımı kapsayacak ayrı bir sigorta sistemi olasılığı hakkında zaman zaman tartışmalar yapılmaktadır. Türkiye'de bakım hizmetlerine erişimde çeşitli zorluklar bulunmaktadır.

genel bakım gibi hizmetlerdir. Bu hizmetler hem sağlık çalışanları hem de bakım personeli tarafından verilebilir.

2. Kurumsal Bakım Hizmetleri: Bakıma muhtaç bireylerin özel bakım merkezlerinde veya huzurevlerinde gözetim altında kalmalarını sağlayan hizmetlerdir. Bu tür hizmetler, bireylerin sosyal etkileşime girmeleri için gerekli ortamı sağlar.

3. Günlük Yaşam Destek Hizmetleri: Alışveriş, yemek pişirme ve temizlik gibi günlük yaşam aktiviteleri için destek sağlayan hizmetlerdir. Bu hizmetler bireylerin bağımsızlığını artırmak için önemlidir.

4. Sağlık Hizmetleri: Kronik hastalık yönetimi, rehabilitasyon ve fizik tedavi gibi sağlık hizmetleri de uzun süreli bakım sigortası kapsamında olmalıdır. Bu, bireylerin sağlık durumlarını izlemek ve yönetmek için gereklidir.

5. Aile Eğitim ve Destek Hizmetleri: Bakıma muhtaç bireylerin aile üyelerine bakım süreci hakkında eğitim ve destek sağlayan hizmetlerdir. Bu hizmetler, ailelerin bakım yükünü hafifletmeyi ve bakım kalitesini artırmayı amaçlar.

6. Psiko-sosyal Destek Hizmetleri: Bakıma muhtaç bireylerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verilen terapi ve danışmanlık hizmetleridir. Bu hizmetler bireylerin duygusal ve sosyal refahını destekler.

Bu hizmetler, bakım sigortasının amacına uygun olarak bakıma muhtaç bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik olmalıdır. Bakım sigortasının etkin bir şekilde işlemesi için bakım hizmetlerinin her bireyin ihtiyacına göre düzenlenmesi önemlidir.

TÜRKİYE'DE BAKIM SİGORTASI

Türkiye'de henüz "yaşlı bakım sigortası" adı altında kapsamlı ve zorunlu bir sigorta sistemi bulunmamaktadır. Ancak yaşlılara yönelik bakım hizmetleriyle ilgili çeşitli sosyal güvenlik ve yardımları düzenleyen genel ve özel kanunlar mevcuttur. Bununla birlikte, akademik çevrelerde ve ilgili kamu kurumlarında, gelecekte uzun süreli bakımı kapsayacak ayrı bir sigorta sistemi olasılığı hakkında zaman zaman tartışmalar yapılmaktadır. Türkiye'de bakım hizmetlerine erişimde çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Bu zorluklar aşağıdaki gibidir:

1. Gelir Eksikliği ve Yoksulluk: Bakıma muhtaç kişiler, ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli insan kaynağı eksikliği ve gelir yetersizliği nedeniyle bakım hizmetlerine erişememektedir. Bu durum, bakıma muhtaç kişilerin kritik ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırmaktadır.

2. Nitelikli İnsan Kaynağı Eksikliği: Bakıma muhtaç bireylere bakım hizmeti sunacak nitelikli işgücü eksikliği bakım hizmetlerinin kalitesini olumsuz etkileyen bir faktördür. Nitelikli personel eksikliği hizmetlerin etkin bir şekilde sunulmasını engellemektedir.

3. Sosyal Güvenlik Sistemindeki Eksiklikler: Türkiye'de mevcut sosyal güvenlik sisteminin bakım hizmetleri açısından yetersiz olması, bakıma muhtaç bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluklara yol açmaktadır. Özellikle bakıma muh-

taçlık bir sosyal risk olarak yeterince ele alınmamaktadır.

4. Yetersiz Politika ve Destek: Yaşlılara ve bakıma muhtaç kişilere yönelik sosyal politikaların ve destek programlarının yetersiz olması, bu kişilerin bakım hizmetlerine erişimini kısıtlamaktadır. Bu nedenle yaşlanma ve bakım politikalarının iyileştirilmesi gerekmektedir.

Bu zorluklar, Türkiye'de bakım hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını engelleyen temel faktörler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla baktığımızda bakım sigortasına olan ihtiyaç da giderek artmaktadır.

ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Türkiye'deki bakım hizmetlerinin durumu, uluslararası alanda çeşitli ülkelerle karşılaştırıldığında belirgin farklılıklar ve benzerlikler göstermektedir. İşte bazı kilit noktalar:

1. Bakımdan Yoksunluğun Tanımı ve Uygulanması:

Almanya gibi ülkelerde bakım ihtiyacı sosyal güvenliğin önemli bir parçası olarak tanımlanmakta ve düzenlenmektedir. Almanya, bakım sigortasını sosyal güvenlik sistemine entegre eden ilk ülkelerden biridir ve bu konuda kapsamlı yasal düzenlemelere sahiptir.

Türkiye'de ise bu kavram daha sınırlı bir çerçevede ele alınmakta ve dolayısıyla bakıma muhtaç bireylere yeterli sosyal güvence sağlanamamaktadır.

2. Ekonomik ve Sosyal Destek Sistemleri:

İskandinav ülkelerinde (örneğin Danimarka ve İsveç) bakım hizmetlerini desteklemek için kapsamlı sosyal yardım ve bakım sigortası programları bulunurken, bu ülkelerde bakım hizmetleri genellikle devlet tarafından finanse edilmektedir. Bu durum aileler üzerindeki yükü azaltmakta ve profesyonel bakım hizmetlerinin yaygınlaşmasını

teşvik etmektedir.

Türkiye'de ise aile yapısı nedeniyle bakım hizmetleri genellikle aile üyeleri tarafından sağlanmaktadır. Ancak bu durum aileler üzerindeki yükü artırmakta ve sistemin sürdürülebilirliği konusunda endişelere yol açmaktadır.

3. Bakıma Muhtaç Kişiler için Erişim Olanakları:

Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde bakıma muhtaç kişiler çeşitli hizmet sağlayıcılar arasında seçim yapma hakkına sahiptir ve bu da ihtiyaçlarına göre hizmet almalarını kolaylaştırmaktadır.

Türkiye'de ise mevcut hizmetlerin yetersizliği ve ekonomik engeller nedeniyle bu erişim hakları sınırlıdır. Bakıma muhtaç kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli insan kaynağına erişimi sınırlıdır.

4. Politikalar ve Reformlar:

Batı Avrupa ülkeleri, nüfusun yaşlanmasının getirdiği zorlukları ele almak için daha proaktif politikalar geliştirmiştir. Bu ülkeler, uzun vadeli bakım reformları yoluyla yaşlılar için sürdürülebilir sistemler oluşturmaya çalışmaktadır.

Türkiye'de ise bakım politikaları ve uygulamaları genel olarak yetersizdir ve ulusal düzeyde kapsamlı ve etkili bir strateji geliştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin bakım hizmetleri durumu gelişmiş ülkelere kıyasla ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. Nüfusun yaşlanması sürecinde, bakım sigortası ve sosyal güvenlik sisteminin iyileştirilmesi gerekmektedir.

FİNANSMAN VE EKONOMİK ETKİLER

Uzun süreli bakım sigortasının finansal ve ekonomik etkileri hem bireyler hem de toplum için önemli sonuçlar doğurmaktadır. İşte bu etkilerden bazıları:

1. Finansal Güvenlik Sağlama:

Bakıma muhtaç bireyler için bakım sigorta-

sı, uzun süreli bakım hizmetlerine erişim imkanı sağlar ve bu hizmetlerin mali yükünü hafifletir. Bu da bireylerin maddi kaygılarını azaltarak özellikle yaşlıların yaşam kalitesini artırır.

2. Sosyal Güvenlik Sistemi Üzerindeki Etkisi:

Sosyal güvenlik sisteminin bir parçası olarak bakım sigortası, devlet destekleri aracılığıyla bakıma muhtaç kişilerin korunmasına katkıda bulunur. Bu da sosyal güvenlik harcamalarının düzenlenmesine ve sürdürülebilirliğin artırılmasına yardımcı olur.

3. Ekonomik Yüklerin Dağılımı:

Bakım hizmetleri genellikle katkı payları ile finanse edildiğinden, bu durum mali yüklerin işverenler, çalışanlar ve devlet arasında paylaşılmasını sağlar. Böylece bakım hizmetlerinin finansmanı daha adil bir şekilde dağıtılmış olur.

4. İstihdam ve ekonomik faaliyet:

Bakım sigortası, bakım hizmetleri sektöründe daha fazla iş imkanı oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu da ekonomik faaliyetlerin artmasına ve bakım hizmetlerinde çalışan profesyonellerin sayısında artışa yol açar. Bireylerin bakım hizmet-

lerine erişiminin artması, bakım işgücünün nitelik ve niceliğini de artırabilir.

5. Hane Ekonomisi Üzerindeki Etkiler:

Ailelerin bakım ihtiyaçlarını karşılamada karşılaştıkları maddi zorlukları azaltarak, aile üyelerinin işgücüne katılımını artırabilir. Bu da özellikle kadınların iş gücünde aktif rol alma fırsatlarını artıracaktır.

6. Uzun vadeli ekonomik planlama:

Bakım sigortasının oluşturulması, toplumun yaşlanan nüfusu için uzun vadeli ekonomik planlama yapması gerektiği anlamına gelir. Bu, yaşlanmayla ilişkili maliyetlerin kontrol altına alınmasına ve gelecekteki mali açıkların önlenmesine yardımcı olabilir.

7. Sosyoekonomik Eşitsizliklerin Azaltılması:

Bakım sigortası, yoksul ve savunmasız kesimler için daha fazla sosyal hizmet sağlanmasını mümkün kılarak sosyoekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına katkıda bulunabilir.

Sonuç olarak, uzun süreli bakım sigortası bireyler ve toplum için önemli mali ve ekonomik fay-

dalar sağlayabilir. Buna ek olarak, bakım ihtiyacını karşılamak için gerekli sistemlerin oluşturulması hem kamu bütçesi hem de sosyal hizmetler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olacaktır.

TOPLUMSAL VE ETİK BOYUTLAR

Bakım sigortasının sosyal ve etik boyutları, bireylerin yaşam kalitesi, sosyal ilişkiler ve adalet anlayışları açısından önemli konuları gündeme getirmektedir. Bu boyutlardan bazıları aşağıda ele alınmaktadır:

1. Sosyal Dayanışma:

Bakım sigortası, toplumun farklı kesimlerinin birbirini desteklemesini sağlayarak sosyal dayanışmayı teşvik etmektedir. Her bireyin belli bir miktarda katkıda bulunması sosyal sorumluluk duygusunu güçlendirmekte ve dayanışmayı artırmaktadır. Bu durum sadece bakım hizmetine ihtiyaç duyan bireyler için değil, toplumun geneli için bir güvence mekanizması oluşturmaktadır.

2. Adalet ve Eşitlik:

Bakım sigortası, bakıma muhtaç kişilerin sağlık ve yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlayarak sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına yardımcı olabilir. Özellikle düşük gelirli gruplara erişim sağlanması, herkes için eşit hakları destekler. Böylece bakım hizmetlerine erişimin önündeki engeller azaltılmış olur.

3. Ahlaki Sorumluluk:

Toplumun yaşlanan nüfusuna karşı ahlaki bir yükümlülüğü vardır. Bakım sigortası, bakımın profesyonel ve sistematik bir şekilde sağlanmasını mümkün kılarak yaşlılıkta bireylerin haksız yere ihmal edilmesini önler. Bu yaklaşım, yaşlılara ve bakıma muhtaç kişilere karşı sosyal bir sorumluluğu ifade etmektedir.

4. Aile Dinamikleri:

Bakım sigortası, aile üyelerinin bakıma muhtaç bireyler üzerindeki yükünü hafifleterek aile den-

gesini korur. Aileler genellikle bakım sorumluluklarını üstlenmek zorunda kalırken, bu yük sigorta sistemi aracılığıyla dağıtılabilir. Böylece aile bireyleri kendi hayatlarına ve işlerine daha fazla zaman ayırabilmektedir.

5. Kapsayıcılık:

Bakım sigortası, insanları gelirlerinden bağımsız olarak kapsayarak toplumdaki tüm bireyleri bir bütün olarak ele alır. Bu yaklaşım, daha kapsayıcı bir sosyal hizmet sistemine olan ihtiyacı vurgular ve farklı grupların ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir adımdır.

6. Sosyoekonomik Güvenceler:

Bireylerin yaşlandıkça ya da bakıma muhtaç hale geldikçe güvenceye ihtiyaç duymaları sosyal bir hak olarak görülmelidir. Bakım sigortası bu güvenceyi sağlayarak devletin ve toplumun bu tür ihtiyaçları karşılama sorumluluğunu yerine getirmesini gerektirir.

7. Sürdürülebilirlik ve Gelecek Nesiller:

Bakım sigortasının sürdürülebilir bir şekilde tasarlanması gelecek nesillere karşı ahlaki bir yükümlülüktür. Bu sistemin nasıl yönetildiği ve finanse edildiği, hem mevcut hem de gelecekteki sosyal yapılar üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bu bakımdan uzun vadeli planlama ve kapsayıcılık, sosyal adaletin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir.

Bakım sigortasının kapsamının bakıma muhtaç tüm bireyleri kapsayacak şekilde genişletilmesi ve uygulamadaki eksikliklerin giderilmesi toplumun genel sağlığı açısından önemlidir.

Sonuç olarak bakım sigortası, sosyal adalet, hakkaniyet, aile dinamikleri ve sürdürülebilirlik gibi birçok etik ve sosyal boyutu bünyesinde barındıran bir başlangıç yaklaşımıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bakım sigortasına ilişkin sonuç ve öneriler, Türkiye'de yaşlılar ve bakıma muhtaç bireyler için daha sürdürülebilir ve kapsayıcı bir sistem oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, mevcut ihtiyaçlar ve çözüm önerileri aşağıda sıralanmıştır.

1. Bakım Sigortası Kapsamının Genişletilmesi:

Bakım sigortasının kapsamının bakıma muhtaç tüm bireyleri kapsayacak şekilde genişletilmesi ve uygulamadaki eksikliklerin giderilmesi toplumun genel sağlığı açısından önemlidir. Özel hizmetlerin yanı sıra devlet destekli hizmetler de devreye sokulmalıdır.

2. Finansman Modelinin Geliştirilmesi:

Sürdürülebilir bir finansman modeli oluşturulmalıdır. Bu model işçi, işveren ve devletin dengeli katkılarına içermelidir. Prim oranlarının makul seviyelerde tutulması ve devlet katkısının artırılması önerilmektedir.

3. Eğitim ve Farkındalık Artırma:

Bakım sigortasının önemi ve gerekliliği konusunda kamuoyunu bilinçlendirmek için eğitim programları ve kampanyalar düzenlenmelidir. Bu, bireylerin hakları ve bakım süreçleri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayacaktır.

4. İzleme ve Değerlendirme Mekanizması Kurulması:

Bakım sigortası programlarının etkinliğini sağlamak için düzenli izleme ve değerlendirme mekanizmaları kurulmalıdır. Bu mekanizmalardan elde edilen veriler sistemin geliştirilmesine rehberlik edecektir.

5. Kapsayıcı Politikalar için Girişimler:

Türkiye'de yaşlılara yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi ve ulusal bir strateji çerçevesinde uygulanması bakım sigortasının etkinliğini artıracaktır. Böyle bir strateji, Avrupa Birliği'nde uygulanan sistemlerden yararlanılarak şekillendirilebilir.

Sonuç olarak, bakım sigortası hem toplumsal hem de bireysel düzeyde önemli faydalar sağlama potansiyeline sahip bir sistemdir. Ancak bu potansiyelin gerçekleştirilmesi için yenilikçi ve sürdürülebilir politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR:

- <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/353356>
- <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1464612>
- <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/390069>
- https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Agcd%3A14%3A29372254/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3Ascholar&id=ebsco%3Agcd%3A108875587&crl=c&link_origin=scholar.google.com
- <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/98684/T09982.pdf?sequence=1>
- <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET003207.pdf>
- https://www.researchgate.net/profile/Ipek-Okkay/publication/331981135_Tuketiciyi_Hem_Eglendirerek_Hem_de_Hissettirmeden_Ulasmanin_Yolu_Olarak_Viral_Pazarlama/links/5c98abaa92851cf0ae9606b9/Tueketiciyi-Hem-Eglendirerek-Hem-de-Hissettirmeden-Ulasmanin-Yolu-Olarak-Viral-Pazarlama.pdf#page=114
- <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1732618>
- <https://arastirmax.com/tr/publication/istanbul-universitesi-iktisat-fakultesi-mecmuasi/55/1/almanya-japonyada-bakim-sigortasi-uygulamalari-mukayeseli-bir-degerlendirme/arid/f78197e8-784e-4580-b571>

